

Helena Brodowska

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ CHŁOPÓW
W OKRESIE POWSTANIA 1830/1831 r.

Nawiązując do referatów A. Barszczewskiej i B. Wachowskiej, w których poruszono problem wpływu powstania listopadowego na kształtowanie się świadomości narodowej w wielu kręgach społecznych z pominięciem chłopów, pragnę wypowiedzieć się odnośnie do tej właśnie części narodu polskiego. Fakt, że część chłopów przystąpiła do powstania dopiero po jego wybuchu, później zaś wycofywała się z poparcia walki prowadzonej przez szlachtę, o czym było w referacie W. Bortnowskiego, świadczy, iż rozumieli bieg wydarzeń współczesnych spowodowanych działaniem ruchu powstania. Wspierając ruch powstańczy chłopci mieli nadzieję, że zostaną uwolnieni od pańszczyzny, a gdy nic nie wskazywało na zmianę w ich położeniu, opuszczali szeregi walki. Nie oznacza to wszakże, że stawali po stronie sił obcych, by służyć im pomocą. W masie swojej chłopci pozostali bierni i obojętni wobec powstania, powodowani niechęcią do szlachty i coraz lepszym rozumieniem własnych interesów.

W czasie powstania wzrosła nienawiść chłopów do szlachty, ponieważ ta nic dla nich nie uczyniła, a jedynie obarczyła ciężarem utrzymania walki. Wzrosło też w tej warstwie poczucie krzywdy, na gruncie której budziła się i rozwijała z dawna świadomość społeczna chłopów. Teraz, w czasie powstania listopadowego, uległa dalszej kryształizacji, nakierowana własnym chłopów doświadczeniem na klasowy rozwój. Wzywani do powstania chłopci widzieli coraz ostrzej, jak nieustępliwa była szlachta polska w sprawie pańszczyzny, pochłonięta troską jedynie o własne interesy, obojętna na potrzeby podległej jej ludności. To musiało utwierdzić chłopów w tym przekonaniu, że rodzima szlachta jest ich pierwszym i największym wrogiem, czemu dawał

wyraz mówiąc: „Pójdziemy na Moskale, ale naprzód szlachtę wyrąbamy, bo oni są przyczyną naszego dziś nieszczęścia”¹.

Jedni grozili wyrąbaniem szlachty, inni zmuszani do pańszczyzny odmawiali: „teraz wolność i niepodległość”, robić darmo nie będą. Wyrażali tym swój radykalizm społeczny, który wzrastał z ruchem antypańszczyźnianym. Na jego fali dojrzywało w świadomości chłopów rozumienie słowa „wolność”. Dynamizowało ono z dawną walkę antyfeudalną, wzbogacane o nowe elementy w jego pojmowaniu, zwłaszcza po zniesieniu poddaństwa w 1807 r. przez rząd Księstwa Warszawskiego. Wtedy „wolność” zrozumieli chłopci jako wolność od pańszczyzny i nie odstępowali od takiego rozumienia do czasu, gdy przestała obowiązywać. W czasie powstania listopadowego, a może nawet po jego upadku, rzecz trudno ustalić, jawiła się chłopom wolność szerzej już rozumiana i zawarta w realnym kształcie gospodarowania na własnej ziemi, co miało gwarantować im wszelką niezależność od pana dominium.

Powstanie listopadowe stanowi pewną cezurę w długim procesie kształtowania się świadomości chłopów. Od jego wybuchu wystąpienia chłopów przeciw pańszczyźnie były jednocześnie ich wystąpieniami o prawo do ziemi i osad użytkowanych, zawsze przez nich uważanych za własne. Wykazał to M. Meloch w swoich badaniach sprawy włościańskiej w powstaniu listopadowym. W. Grabski wcześniej definiował rozumienie wolności przez chłopów schyłkowego już okresu feudalizmu na ziemiach Królestwa Polskiego pisząc w *Historii Towarzystwa Rolniczego*: „Wolność włościanie pojmowali nie jako wolność przenoszenia się z miejsca na miejsce, co dał im rząd Księstwa Warszawskiego, ale wolność dzierżenia w swym posiadaniu ziemi”². Sądzili bowiem, że tylko własność ziemi może zagwarantować im utrzymanie wolności i zrzucenie ciężaru pańszczyzny. W świadomości chłopów nadrzędnym celem ich dążeń było zdobycie pełnej wolności, rozumianej jako powszechna zasada gwarantująca swobody osobiste, pracy i posiadania własności gruntowej, uchylając zwierzchnictwo pana dominium. Stąd obok działań o zniesienie pańszczyzny, długo jeszcze wysuwanych na czoło w ruchu antyfeudalnym, jednocześnie podejmowane były przez chłopów różnorodne starania o zdobycie własności ziemi zarówno tej uważanej za własną, jak też folwarcznej.

Powstanie listopadowe, mimo że nie miało programu społecznego i nie pozyskało poparcia chłopów, wprowadzało ich wszakże na drogę

¹ M. Meloch, *Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym*, Warszawa 1948, s. 174.

² W. Grabski, *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858—1861*, t. 1, Warszawa 1904, s. 105.

kształtowania świadomości społecznej i wskazywało na potrzebę wiązania się z ruchem narodowowyzwoleńczym. Chłopi zaś działalnością swoją w ruchu antyfeudalnym formułowali niepisany program społeczny, szeroko rozumianej wolności, która burzyła strukturę feudalnego zwierzchnictwa.

Druga sprawa, do której pragnę nawiązać, to rola tradycji powstania listopadowego, o której mówiła B. Wachowska w swoim referacie, snując jej nić poprzez dwudziestolecie Polski międzywojennej do bliskiej nam współczesności. Ze zdziwieniem odebrałam wiązanie przechowywanej tradycji powstania 1830—1831 r. z uroczystościami żałobnymi poświęconymi Józefowi Piłsudskiemu w 1935 r.

To co dziś należy już do historii i ma swoją tradycję, nie uzasadnia, aby wiązać wszystko w jeden „pęczek” pamięci narodowej. Nie znajduję wspólnych płaszczyzn pomiędzy powstaniem listopadowym a obchodami ku czci J. Piłsudskiego; może jedynie pewien motyw wojskowy uzasadniałby jakiś związek. Nie to wszakże przyświecało autorce opisującej uroczystości poświęcone temu, co wydarzyło się w pierwszej połowie XIX w. z wydarzeniem aktualnym dla 1935 r.

Przyjmując formę organizowanych uroczystości, w których ten i ów element mógłby uzasadniać porównywanie ze sobą tak różnych wydarzeń, w tak różnym czasie historycznym, to jednak i na tej płaszczyźnie uderza zasadnicza różnica. Obchody listopadowe były wyrazem organizowanych imprez, które miały na celu przypomnienie i utrwalenie w pamięci narodu bohaterstwa walk wyzwoleniczych, uczenia patriotyzmu. Obchody organizowane na cześć J. Piłsudskiego miały wymowę czasu aktualnego, w którym obok organizacji były też spontaniczne formy wyrazu.

Wątpliwe naukowo wydają mi się też wnioski o społeczeństwie łódzkim, jego wysoko rozwiniętej świadomości, zwłaszcza narodowej, manifestowanej w obchodach żałobnych i patriotycznych jednofrontowych wystąpieniach. Problem świadomości mas ludowych i robotniczych jest bardziej złożony i nie sposób oddzielić świadomość społeczną od narodowej. To co było wyrazem i formą manifestacji zbiorowych, solidarnościowym akcentem na rzecz jedności i pozornego jakże uznania nadrzędności sprawy narodowej, przeczyło rzeczywistości społeczno-politycznej, wielce zróżnicowanej w swojej strukturze i poglądach. Manifestowane formy zgody i jedności narodowej trudno uznać za wyraz rozwiniętej świadomości.

*Хелена Бродовска***ФОРМИРОВАНИЕ НАРОДНОЙ СОЗНАТЕЛЬНОСТИ КРЕСТЬЯНСТВА
В ПЕРИОД ВОССТАНИЯ 1830/1831**

Говоря о сознательности польской общественности в период ноябрьского восстания, обошли стороной вопрос о крестьянстве. Проводимые в течении многих лет исследования, касающиеся этой общественной прослойки, приводят к констатации, что крестьяне также сознавали народное дело. Понимали, что доля их участия в борьбе за освобождение Польши принесёт им раскрепощение и снесёт другую их зависимость от сообственников крупны крупных владений. Выражением этого было то, что часть крестьянства поддерживала повстанческое движение в начальном его периоде. Народно и общественно не проснувшееся ещё массы оставались пассивными и равнодушными по отношению к восстанию, недоверяли дворянству и силе развивающейся движению борьбы. Недоверие крестьянства, по мере их укрепления в ходе восстания, росло. Они убеждались в том, что дворянство ничего не сделало для улучшения их положения, а только их обременяло. У крестьян слабо желание борьбы и они отходили от восстания. Одновременно кристаллизовалась классовая сознательность крестьянства, отличающаяся лучшим пониманием личных интересов и интересов усадебных дворян. В ходе повстанческой борьбы в сознании крестьянских масс созревало понимание личной свободы, завоевание которой было связано с получением права собственности на землю. Жаждали видеть также Польшу свободной от захватчиков и были готовы сами начать борьбу как только будут свободны от управления господ. Повстанческое движение расширило понимание свободы среди крестьянских масс, идея которого разбивала структуру феодального управления.

Второй вопрос касается роли традиции ноябрьского восстания, рассматривается в одном из докладов. Трудно согласиться с тезисом докладчицы, которая историческую традицию, поддерживаемую в народной памяти, связывает с выражением возмущения почестей Я. Пилсудскому в 1905 г. Это были два разных, не зависящих друг от друга, вопроса. Сомнительным также является суждение о высокоразвитой народной сознательности лодзинского рабочего класса, выраженной демонстрируемой солидарностью в патриотическо-однофронтных организованных выступлениях. Народную сознательность в этом общественном классе формируют предпосылки общественного интереса, и они передают суть понимания народного дела.